

2.6. Критерії вибору з-поміж термінологічних синонімів

Певне наукове поняття має виражатися в ідеалі одним терміном, позбавленим синонімії. Але, з огляду на розмаїтість регулюючих установ та відсутність регуляції в окремих науково-технічних царинах, зрештою з'являються, часом численні термінологічні синоніми. Яскравою ілюстрацією цього може бути широка синонімія у назвах біологічних видів. Так, в іспанській мові, до прикладу, термінографи зареєстрували до 30 видів тунця [Kirchner 1992]. Не без іронії сказано про це устами Сервантеса в "Дон Кіхоті": "Діло, як на те, діялося в п'ятницю, і в усій корчмі не знайшлося ніякого їства, oprіч риби (та й тієї було обмаль), що в Кастилії називають тріска, в Андалузії дорш, в інших краях кабліон, а в інших – знов форелька. Дон Кіхота спитали, чи не спожило б його добродійство форельки, бо іншої риби все одно нема"¹ [Сервантес 1985, с. 31].

Завдання лексикографа в такій ситуації – включати до словників тільки такі синоніми, наявність яких виправдана. І хоча це питання потребує спеціальних глибоких досліджень, в загальних рисах, виходячи зі спостережень сучасних словників, у словникових статтях часто з'являються синоніми термінів. Зокрема, це трапляється, наприклад, тоді, коли термін є реалією, що може бути відтворена цільовою мовою за допомогою різних перекладацьких прийомів, які не обов'язково забезпечують денотативну еквівалентність. Переклад аналогом не повною мірою передає значення вихідного терміна, а транскрипція не є достатньо зрозумілою; регулярно варіантність термінології виникає в тих випадках, коли відмінні номінації термінів пропонують різні міжнародні організації та національні термінологічні служби, як видно з записів міжнародної бази даних "Fishbase":

Таблиця 7. Приклад оформлення назв риб у базі даних "Fishbase"

Загальна назва	Мова	Країна	Наукова назва	Установа
Abadejo	Spanish	Mexico	<i>Mycteroperca microlepis</i>	AFS
Abadejo	Spanish	Spain	<i>Pollachius pollachius</i>	FAO

[Fishbase]

Науковими назвами вважаються латинські номінації біологічних видів; назви, сформульовані іншими мовами – народні, комерційні, кулінарні, деякі з них можуть бути емоційно забарвлені, як у вище процитованому прикладі з "Дон Кіхота". Однак навіть якщо приймаються ті чи інші назви як еталонні на міжнародному рівні, усе одно залишаються документи, що містять старі назви, які треба читати, розуміти, перекладати. Отже, процес нормалізації остаточно не завершиться ніколи, тим паче, якщо взяти до уваги ідеологічно марковані терміни, номінація яких викликає численні палкі дискусії і призводить до виникнення синонімів, що відповідають тій чи іншій ідеології. Тому перекладачеві необхідно виходити з чітких позицій під час вибору з ряду термінологічних синонімів, обґрунтовуючи свій вибір відповідним завданням перекладу та комунікативною ситуацією.

Т.Р. Кияк у цьому зв'язку пропонує проводити семантичний аналіз, заснований на ідеях Е.Ф. Скороходька, а саме, шляхом структурування значення слова у вигляді бінарного дерева, в якому кожен вузол відповідає певній семі. У такий спосіб проводиться бінарне розкладання компонентів значення терміна. Той синонім, що містить найбільшу кількість назв вузлів або ключових сем, найточніше відбиває значення терміна, і це забезпечує прозорість його мотивації та сприяє його легшому розумінню [Скороходько 1983, с. 78-81]. Поза тим, слід звертати увагу і на словотвірні особливості: споріднені терміни, безумовно, доречно номінувати однокореновими словами; ці споріднені терміни, у свою чергу, мають утворювати мережу споріднених понять, тобто, зовнішня зв'язність має віддзеркалювати змістові відношення між термінологічними одиницями [Скороходько 1983, с. 84-85].

Г.Г. Верба та З.О. Гетьман у свою чергу зазначають, що при перекладі ще одним суттєвим критерієм вибору з-поміж термінологічних синонімів є тип і жанр тексту. Окрім того, перекладач має розрізняти суто стилістичні синоніми та квазісиноніми; останні характеризуються лише частковим збігом семантичних характеристик [Verba 2013, с. 216] і синонімами можуть виступати лише у певному контексті.

У пастку квазісинонімії можна потрапити, якщо безапеляційно використовувати відповідники, що пропонуються у двомовних перекладних словниках. Якщо одні перекладні словники вкрай лаконічні й неповні, інші вражають багатющою синонімією відповідників. Наприклад, у російсько-англійській

1 Переклад М. Лукаша.

частині словника "Мультитран" для перекладу юридичного терміна "истец" користувачеві пропонуються 30 синонімів: *complainant, prosecutor, libellant, litigant, claimant, suitor, party presenting a claim, complainant party, querens, appellant, claimer, litigant plaintiff, litigant in person, demandant, pretendant, actor, libelant, orator, petitioner; pursuer; querent; applicant; the petitioner; exactor, pretendent, plaintful, litigant in person, pro se defendant, counterpart, suppliant* [Словарь Мультитран], а 17 з них позначені як такі, що використовуються специфічно в юридичних текстах; в російсько-іспанській частині цього ж словника подаються 32 відповідники: *litigador, litigante, demandador, demandante, petionario, querellador, querellante, reclamador, actor, accionante, actor civil, actor del proceso, acusador, deprecante, parte actora, parte acusadora, parte demandante, peticionante, pretendiente, promovente, promoviente, quejoso, reclamante, recurrente, solicitante, suplicante, titular de la denuncia, parte civil, parte querellante, quereloso, petente* [Словарь Мультитран]. Безумовно, деякі з них є квазісинонімами, оскільки окремі з них пов'язані гіпо-гіперонімічним або голо-меронімічним відношенням з вихідним терміном; деякі з них обмежені у своєму вживанні певним ареалом, а інші – юридичним контекстом (типом інстанції, типом суду тощо). Резонним, на перший погляд, кроком мав би стати семантичний аналіз, тобто, порівняння лексичного значення вихідного та цільового терміна у тлумачних словниках, щоб оцінити можливість їхньої взаємної еквівалентності в перекладі. Однак цей метод, інколи дуже цінний, не обов'язково допомагає розв'язати проблему вибору з-поміж низки синонімів. Порівняймо, наприклад, значення еквівалентних термінів "lawsuit" і "позов" англійською та українською мовами:

Lawsuit: *a claim or dispute brought to a law court for adjudication* [Oxford English Dictionary].

Позов: *звертання до суду з вимогою захисту цивільних прав* [Словник Української мови].

Одразу впадає в око, що за змістом дефініції суттєво різняться. Дослідниця з Автономного університету м. Мехіко Е. Лосанова Богомілова у зв'язку з цим наголошує: "Міра поняттєвої еквівалентності між мовами різниться і залежить від спеціальної підмови, в яких вони використовуються (...). Поняття можна зрозуміти тільки в контексті системи, до якої воно належить; тобто, перед тим, як порівнювати дві мови, необхідно в першу чергу охарактеризувати незалежні системи понять, що наявні в кожній мові окремо (...). Аналіз джерел дозволяє виявляти відношення синонімії, антонімії, гіперонімії, гіпонімії, співгіпонімії, стильові й регіональні риси, а отже – в такий спосіб встановлювати ієрархічні відношення категорій вищого рівня з категоріями нижчого рівня: субординації і координації. Випадки повної еквівалентності понять двох різних мов, тобто, ідентичність змісту порівнюваних термінів мають впливати з того факту, що вони займають однакові позиції в системі²" [Lozanova Bogomilova 2006, с. 681]. У зв'язку з цим згадується думка Х. Ортеги-і-Гассета про те, що зміст поняття визначається радше завдяки тій ніші, яку йому відводять інші поняття, ніж його внутрішнім наповненням [Ortega y Gasset 1983, с. 490-491]. Аналогічні зв'язки можна спостерігати і в семантичних відношеннях термінів. Тим не менш, щоб дійти висновку стосовно однаковості позицій різномовних термінів у системах понять, необхідно провести глибоке, майже вичерпне дослідження характеристик терміна. Таке контрастивне дослідження може мати різні ступені складності, навіть коли йдеться про однакові об'єкти, оскільки різні стандарти в різних мовах спираються на відмінні описові структури та точки зору, що використовуються для опису поняття [Lozanova Bogomilova 2006, с. 681]. Зрештою, аналіз можна будувати на таких основних семантичних функціях як гіпо-гіперонімія, голо-меронімія, співгіпонімія. Що стосується пари "lawsuit" (англ.) – "позов", в англійській мові спостерігається значно більша кількість гіпонімів, тому для встановлення часткової еквівалентності необхідно переконаватися, що синоніми підходять для текстів заданого типу, реєстру та тематичної галузі.

Окрім зазначеного критерію, необхідно, щоб обраний термінологічний синонім легко й органічно інтегрувався в систему термінів відповідної сфери науки як за своєю формою, так і за змістом, а надто коли йдеться про формулювання споріднених термінів. Приміром, терміни "biathlon", "duathlon", "pentathlon", "deathlon" в англійській мові утворюють впорядковану номенклатуру назв видів спорту за змістом і за формою; в українській мові, натомість, у формальному аспекті зазначені терміни не уніфіковані, адже паралельно вживаються дублети: "біатлон", "тріатлон", "пентатлон", "декатлон", але: "п'ятиборство", "десятиборство". Хоча й в інтернетних джерелах починають вживатися однорідні назви: "двоборство", "триборство", "семиборство" тощо, проблеми впорядкування все одно залишаються: 1) останні номінації ще не потрапили до провідних тлумачних словників української мови; 2) необхідно забезпечити впорядкованість і відповідних дериватів: "біатлоніст/двоборець", "тріатлоніст/триборець", творення відносних прикметників від цих термінів тощо. Отже, в цій номенклатурі змішано і слов'янські, і греколатинські корені, що взагалі притаманно українськомовній термінології.

Під час перекладу терміна завдання термінографа й лексикографа відрізняється від завдання перекладача: коли останній має обрати один оптимальний термін для цільового тексту, термінограф має зібрати всі або більшість прецедентних перекладів. Вони слугуватимуть перекладачеві

орієнтиром для вибору найдоречнішого в ситуації перекладу синоніма. Синоніми відрізняються між собою характером мотивації терміна, етимологією і внутрішньою формою, конотативною, часовою, локальною маркованістю. У зв'язку з розрізненням сфер вживань синонімів особливої значущості в термінологічних словниках набувають тематичні, стилістичні, соціолінгвістичні помітки.